

Oláh Sándor

Földöröklés egy székely köznemesi családban a 18. század közepén

Mert végső soron mi a történelem, ha nem egy ember párbeszéde, négyszemközt beszélgetése azzal a kevéssel, ami a múltból megmaradt, egy találkozásból, abból a hangulatból, amit átértett az elbeszélésdarabok, a részekre esett, széthullott, dadogó elbeszélés láttán, amelyet ezek a dokumentumok rejtjenek?

*Georges Duby*¹

Wellmann Imre a 18. századi agrárfejlődést kutató neves történész a népi írásbeliségről mint a történeti kutatás fontos forrásanyagáról, és e forrásanyag fennmaradásának esélyeiről írja: „Kedvezőbb helyzetnek örvend e tekintetben a Székelyföld, ahol részben a sokáig őrzött szabadság s a korán gyakorlatba jött írásbeliség a falutörvények és a jegyzőkönyvek egész sorát mentette meg a mai kutatás számára”.² A 18. századi íráshasználat társadalmi keretét történeti kutatás a Székelyföldön általában a *communitas*ban, a *faluban* mint rendtartó közösségi társadalmi formációban szokta megjelölni.³ Létezett ebben az időszakban azonban egy másik társadalmi mikroszint is, amelyben az íráshasználat teret kezdett hódítani: a család. Nemzedékek és családtagok közötti konfliktusok megoldásához, a fennálló társadalmi viszonyok megerősítéséhez, vagy megváltozásának rögzítéséhez a 18. században a szóbeliség mellett egyre elterjedtebb kommunikációs eszközzé vált az írás. Legalábbis ezt a jelenséget jelzik az egykori Udvarhelyszék falvaiban Homoródalmáson és Lövétén az említett korszakból fennmaradt, helyben készült írott források. A paraszti írásbeliségről Hajnal István megállapította: „Az írás, amely sok nomád népnél is megtalálható, itt nem áll meg varázslatos vagy politikai alkalmazásánál, lézengő írás-ügyeskedők kezében, hanem az ősök-ről való megemlékezés mellett gyakorlatias feljegyzésekre is használják...”⁴

Ebben a dolgozatban a gyakorlatias falusi íráshasználat egy 18. század közepén keletkezett darabja segítségével az ingatlanvagyon utódok közötti

¹ Duby 1993: 6.

² Wellmann 1988: 112–113.

³ Elég e helyen utalni Imreh Istvánnak a rendtartó és törvényhozó székely faluközösségekkel foglalkozó, közismert munkáira. (Lásd például Imreh 1973; 1979; 1983; 1999.)

⁴ Hajnal 1993: 271.

felosztásában, az örökösödés intézményében a szokásjog és a társadalmi kapcsolatok befolyását vizsgáljuk a gazdasági tranzakciókra vonatkozóan.

A homoródalmási Gothárd család birtokmegosztásáról (1755) egy kézíratos, füzetszerűen összefűzött iratanyag tudósít, amely – bizonyára véletlenül közjátékának is köszönhetően – maradt fenn az említett falu egyik családi házánál.⁵ Az egykori alkotói és használói szerint (a vékony bőrborítóról) „bőrös könyv”-ként emlegetett családi iratköteg két nemzedék férfainak gazdasági jellegű feljegyzéseit tartalmazza a 18. század harmincas éveitől a 19. század elejéig.⁶ Legterjedelmesebbek a föld birtoklásával, öröklésével, zálogosításával kapcsolatos leírások. Rövid feljegyzések rögzítették a pénz- és gabonakölcsönzéseket, ezeket a rendszerint apró tételeket a kölcsönadók jegyezték fel, majd törlesztés után a feljegyzéseket áthúzták. Ugyancsak gyakoriak a zálogba vetett, illetve a vérségre megváltott földekről szóló feljegyzések. Gyakran maguk az elzálogosítók *tulajdon kezük* írásával ismerik el a Gothárd család bőrös könyvében, hogy a határ melyik részén, kiknek a földjeivel szomszédos parcellát vetették zálogba, hogy szorult helyzetükben pénzhez jussanak. A legterjedelmesebb összefüggő szöveg az 1755 májusában keletkezett örökösödési megegyezés, egy *Divisionalis* egyezség, amelyben három testvér vagyongosztását rögzítették maguk az osztozkodó felek, majd két tanú is megerősítette a testvérek megegyezésének hitelességét.

A szöveg alkalmas arra, hogy betekintsünk azokba a családi stratégiákba, amelyek alapján a 18. századi székely szabadoknál az örökösödés intézménye a gazdasági tranzakciókat szabályozta.

A SZŰKEBB TÁRSADALMI-GAZDASÁGI KONTEXTUSRÓL

Ismeretes, hogy a 18. század második fele Erdélyben az osztrák állami adminisztráció egyre hatékonyabb kiépülésének, működésének időszaka volt. 1754 és 1769 között háromszor dolgozták át az adózási rendszert, a korábban érvényes portális adózás helyett a föld mennyisége, minősége, a piactól való távolság és az állatállomány lett az adóalap. Nem véletlen, hogy forrásunkban az egyik örökös fiának, Gothárd Istvánnak feljegyzései között gyakran szerepel, hogy a falubelieknek kisebb összegeket adott „költsön adóba”. 1768-ban például hat helyi birtokosnak egy-öt német forint közötti összeget kölcsönzött adóik törlesztésére.

A terjeszkedő adminisztráció azonban még ekkor kevésbé tudott behatolni a helyi életvilágok szintjére. Az adókiteteskor például a falvakba érkező összeírók

⁵ A kézíratos füzetet Szabó Lászlóné Rigó Mária (sz. 1940) Főút 145. sz. alatti lakos adományozta a szerzőnek, melyért itt mondunk köszönetet.

⁶ A családi házaknál megőrzött iratanyag és az Unitárius Eklézsián az 1744-től vezetett *Libellus* III. kötetének tanúsága szerint az íráshasználat korábban terjedt el a férfiak, mint a nők körében. Ez a jelenség összefügg a nemek társadalmi szerepével. A leánygyermek iskoláztatásának a püspöki vizitációk jegyzőkönyvei szerint csak a század vége felé tulajdonítottak nagyobb fontosságot.

a falusbíró és az esküdtek közlései alapján állapították meg az adókat.⁷ Wellmann szerint „általában még hatástalanok maradtak a központi rendelkezések, melyek országszerte egységes mértékrendszert kívántak kötelezővé tenni”.⁸

A faluban a 18. század második felében 1100–1150 fő körüli volt a lakosság létszáma. Az 1721-es összeírásban a 197 gazdaságban élő népességet 12 nemesi, 37 jobbágy, 105 taksás szabados és egyéb társadalmi kategóriákba sorolták. 1750-ben a faluban „31 egytelkes nagyobb részt armálissal rendelkező nemes család, 137 szabad székely-, 30 jobbágy-, és 5 zsellércsalád lakott”.⁹ Az 1818-as adótabellán a szabadok 212 gazdaság, a jobbágyok 41 gazdaság után adóztak. A gazdaságok átlagos birtoknagysága (szántó- és kaszálóterületek) az említett forrás szerint 8,7 köből volt a szabadoknál és 6,4 köből a jobbágyoknál.¹⁰ Ezeket az adatokat azonban fenntartásokkal kell kezelnünk részben épp az adóösszeírások említett gyakorlata miatt, másrészt nem lehet tudni, hogy a három fordulóban lévő szántók összességükben kerültek-e nyilvántartásba vagy csak az évente használatban lévők. A nyomáshatáron folyó rendszeres szántóművelés mellett az irtásföldeken, az ún. „külső határon” parlagoló rendszerű földművelés is gyakorlatban volt. A földek mérése ebben az időszakban inkább becslésen, hozzávetőleges számításokon alapult: a kaszálókat a rajta termelt széna mennyisége alapján („három buglyára való hely”), a szántóparcellákat a bevetéshez szükséges vetőmag mennyisége (véka) szerint mérték. Azért is tartható gyanúsán kevésnek az 1818-as adóösszeírásban szereplő birtoknagyság, mert néhány évtized múlva, 1879-ben kb. 25 holdnyira, tehát közel 50 köbölre tehető – az időközben szaporodó lakosságú faluban – az átlagos birtokméret (szántó- és kaszálóterület és kert együtt).¹¹

A szántók és kaszálók mellett a falu fontos gazdasági erőforrásai voltak a kiterjedt legelő- és erdőterületek: 1879-ben 5664 katasztrális hold legelőt és 7844 hold erdőt tartottak nyilván.¹²

A lakosság vegyes társadalmi helyzete meghatározta a helyi földpiaci tranzakciókat is. A földviták, konfliktusos helyzetek megoldására a széki tisztek vezette „feleltetések”-ben többször felmerült, hogy a vitás föld „szabad ágon forgó” vagy „jobbágyi ágon forgó” volt-e?

FÖLDHASZNÁLAT, MŰVELÉSI RENDSZEREK

A szóban forgó korszakban a földhasználati- és művelési rendszerek történeti fejlődési formáinak több változata párhuzamosan volt gyakorlatban. A falu körüli szántóterületeket három fordulóba – az *Abásfalva*, *Karácsonfalva* vagy a *Lok felé*

⁷ Csetri–Imreh 1980: 17.

⁸ Wellmann 1979: 73

⁹ Egyed 2000: 121.

¹⁰ Hermann 1993: 34.

¹¹ Zepezániér 1993: 12. (Számított adatok.)

¹² Zepezániér 1993: 12.

és a *Vargyas felé* – osztották (legkorábbi adatunk a fordulós határhasználatról 1738-ból való). Ezek a határrészekeken azonban ekkor nem teljesen összefüggő szántók terültek el, még imitt-amott, a vizenyősebb helyeken kisebb erdőfoltok, ciheresek is tarkították a szántóhatárt (többször olvasható a *Divisionálisban* a kisebb parcellák határainak leírásánál, hogy „vicinusa az eger” vagy műveletlen terület, a „falu szabadja”). A háromnyomásos rendszerű növénytermesztés alól kivételt képeztek a faluhoz közeli, illetve a falu belterületén lévő kertek (*Gödör kert, Malom kert, Csedő kert*), ahol a kevés öntéstalajon zöldséget termesztettek a kis parcellákra osztott földeken. Ugyancsak kimaradtak a nyomáskényszerből a falu melletti kenderföldek (*Szármány tövén, Bottelekében*).

A falu körüli nyomáshatáron kívül – ettől térben egy összefüggő erdős területtel és jelentős szintkülönbséggel is elválasztott – magas fennsíkok és dombhátaak irtásföldjein, a Persány északi nyúlványán, a Vargyas és a Kishomoród közti vízválasztón 800–1000 m tengerszint feletti magasságon és a Hargita vulkáni plató déli peremén, hosszú távú parlagoló rendszerű növénytermesztés is folyt. Az irtásföldeken néhány év használat után, a kimerülő talajerő pótlására több évi pihentetési szakasz következett, de előfordulhatott, hogy ezeket a parcellákat évtizedekig nem szántották, hanem csak legeltették. Irtással, „orotással” hódítottak nemcsak szántót, hanem szénafű helyet is az erdőkből, szabad foglalással.

A megművelt területek mellett ekkor kiterjedt osztatlan közföldek voltak, s a falu szabadjai még a 19. század elején is nyílföldeket osztottak a falubelieknek, illetve pénzért árusították ki az igénylőknek. De szokásban volt a szabad foglalás is a falutól távoli, erdős területeken. A foglalások területét a falu előljárói időszakonként felbecsülték, és a megállapított értéket a foglalókkal megfizetteték, ezzel a foglalt föld a foglalók tulajdonába került. De el is vehette, és másnak adhatta a falu a korábbi évek foglalásait, ha nem jutottak megegyezésre. E helyszínelések alkalmával halmokat, határjeleket állítottak a falu földje és az új foglalások határaitra.

A többféle művelési és határhasználati forma együttélésében a tágas faluhatárnak, a belakható, kihasználható terület kiterjedtségének is szerepe lehetett. Wellmann Imre szerint „a tágas terület egyébként is mindig kedvező talaja volt a kezdetleges módszerek továbbélésének: a falu magjához közelebb már megindulhatott a közösségi rend kikristályosodása, mikor a külső széleken vagy a csatlakozó pusztákon még szabad birtoklás és használat (esetleg már közös juttatás alapján folytatott parlagolás) járta.”¹³

Az állattartáshoz szükséges *szénafűhelyek* nagy része a Vargyas-patak völgyében volt. A tehetősebb családoknak a nagyobb kaszálóin már ekkor *pajtáknak* nevezett szálláshelyek voltak, a nagy távolság miatt nem a faluban tárolták a téli takarmányt, hanem ezeken a téli szálláshelyeken tárolták és etették fel.

A családok használatában lévő beltelkek, szántók, kaszálók tulajdonba vagy időszakos használatba kerülésének eredete szerint *ős örökségek* és *szerzemény-*

¹³ Wellmann 1979: 53.

földek voltak. A különböző eredetű földparcellákra külön örökösödési szabályok vonatkoztak.

A CSALÁDRÓL

Forrásunk a „Nemes Udvarhely Székben Homoród Almáson Lako Nemes Személyek, azaz Gothárd János és Péter testvér Atyafiai Fiai Néhai Gothárd Istvánnak és Leánja Kovács Andrásné, Gothárd Judit” szülői örökségének megosztását részletezi.

A 18. század közepén már terebélyes, és a helyi viszonyok között jelentős birtokokkal rendelkező almási Gothárd családról első adataink az 1627., 1635., és az 1637. évi összeírásokból valók, mindhárom összeírásban feltehetően ugyanaz a személy, Gothárd János (*pedites veterani*: régi gyalog székely), illetve 1635-ben fiai Mihály és Pál szerepelnek.¹⁴ Pálmay József szerint a család valamikor a 17. század első felében került a faluba „...mert 1614-ben még ily nevű család H-Almáson nem lakott. 1655. július 6-án Gothárd János nyert homoródalmási előnévvel Rákóczi György fejedelemtől nemeslevelet.”¹⁵ A századok folyamán nemcsak helyi előjárók, hanem széki ülnökök is kikerültek a család tagjai közül. A szóban forgó időszakban már több ága volt a családnak a faluban, ezt bizonyítják a birtokok határainak leírásai és más, ebből az időszakból fennmaradt források.¹⁶ „Nagyobb Gothárt István”, akinek gyermekei 1755 májusában megosztották az apai örökségen, a faluban tekintélyes ember lehetett, erre következtethetünk egy helyi peres ügy eligazításában játszott szerepéből 1731-ben.¹⁷ Örökölt vagyonát szerzéssel is gyarapította, földeket vásárolt, zálogos földeket váltott ki. 1714. február 26-án a faluban egy jószágot vásárolt Csáka Andrástól „a rajta lévő kis házal együtt... amelynek bontása alkalmatosságával pénzt is találtak”, és a „lett Pénzt is ell vitte”, ahogy a vásáros fél egyik utóda 1755 tavaszán állította. Később Gothárd István „mely jószágot cserébe adot azt ismét megveve zállogon s mind a kettőt birta mind maga s mind a fiai”.

¹⁴ Székely Oklevéltár, 1998: 724. Ezúton köszönöm meg Mihály Jánosnak, hogy átadta a homoródalmási Gothárd családra vonatkozó 17. századi adatokat.

¹⁵ Pálmay 1900: 84. Pálmay a homoródalmási Gothárd családot Csehétfalváról származtatja, de erre nem közöl bizonyítékokat.

¹⁶ Egy másik dolgozat témája lehet a 18. századi homoródalmási írásbeliség feldolgozása. Az Unitárius Eklézsia irattárában és a családi iratanyagokban több, helyben keletkezett dokumentum fennmaradt.

¹⁷ Részlet a dokumentumból: „Mü nemes Udvarhely Széki Homorod Almási Nagjob Gothárt István, Orbán Sigmund, Kiseb Kenyeres János es Mihaly Ferencz minyájan Nemes Személyek Jelentjük ez mü jelen valo levelünknek rendiben guad in hoc anno presenti 1731 die 14 Septembris Hozá nü nekünk fen megirt Szeki es Falubeli Orbán János Vice Király Biro Tkts Ns. Török Menyhárt Úr eo kglme pecsetit, melybenis eo kglme parancsol mü nekünk hogj mü elmennénk es Orbán János Úr es fia Orbán Ferencz közöt valo Controversiakot törvény szerint el igazitanok [...]”. A békéltető iratot Gothárd István saját kezűleg írta alá. (A szerző tulajdonában.)

Gothárd István idősebb fia, János már az örökség felosztása előtt „circiter 27 esztendőkkel”, vagyis 1728 körül házasodott, ekkor külön telekre költözött egy „minden nével nevezendő épületekkel felépült örökségre”, és megkapta használatra a családi földbirtok egyharmadát. Nem sokkal ezután a leánytestvér is – az osztozás előtt 25 esztendőkkel – 1730-ban „ki házasított”. Forrásunk hallgat arról, hogy ekkor milyen értékeket (pénz, ingó vagyon) kapott, milyen vagyontárgyakkal elégitették ki a szülők leánygyermeküket. A család földvagyona a leszármazottak között fiágon osztódott, de egyetlen beépítetlen beltelekből az újraosztáskor a leány is részesedett, s annak egyharmad részét kapta. Az osztozó testvérek feltehetően úgy gondolták, hogy ezzel kipótólják leánytestvérük kiházásítások kapott jussát. A leánytestvér nem vett részt az osztozkodásban, nem írta alá a *Divisionalist*.

A szülők az 1728-ban házasodott idősebb fiúnak a földbirtok egyharmadát adták használatra, a maradék kétharmadon maguk és a velük egy telken maradó kisebb fiú, Péter gazdálkodott, aki szintén családos volt, az osztozkodás idején három fiúgyermekéről tudunk. Közülük egyik „njomorék” volt, ami nagy valószínűséggel korlátozott munkaképességet jelenthetett. (Ezt a körülményt azért fontos megemlíteni, mert befolyással volt az örökölt földek elosztásának módjára is.) A külön telekre költöző Jánosnak a családi birtok harmadrészének használatba vétele csak használati- és nem tulajdonjogot jelentett, ez a birtok még nem volt végleges öröksége. A szülők a kisebbik fiú „gondviselése alatt takarítottak és temetettek el”. Ekkor János, a nagyobbik fiútestvér, mivel addig „mindenekben csak harmados volt kíván ujjlag megosztozni az ötsétől Gothárd Pétertől mindenekben az mikben illik...” A nagyobb testvér kívánsága az akkor érvényes jogszokások szerint bizonyosan jogos volt, mert ezzel nem ellenkezik a kisebbik sem, hanem „egy akarattól és értelemről” újraosztották az ingatlan örökséget.

A Nagyobb Gothárd István birtoka 138 különálló, kisebb-nagyobb parcellából állott. Ebben a korszakban a földterületek hivatalos mértékegysége a köből volt, de ez a mértékegység a vizsgált időben és helyen sem ment át a mindennapi gyakorlatba: a parcellák elosztásánál a testvérek egyetlen esetben sem jegyezték fel területi mértékegységeket. Nincs utalás arra – egyetlen beltelek felmérésén kívül –, hogy a földparcellákat az osztozáskor felmérték volna.

A birtokrészek közötti értékrangsor tükrözi a leírás sorrendje is. A legértékesebbek a falu belterületén lévő telkek voltak. Az *benváló ős örökös jószág* négy darab volt, ebből kettő „házakkal, csűrrel, pajtákkal”, és két *tanorok*nak nevezett üres telek. *Benváló zálogos jószág* a falu belterületén öt volt, ezek mind beépítetlen telkek voltak, s ezeken kívül egy hasonló birtokolt a család a szomszédos Lövétén is.

A *szántóföldek* a határ három fordulójában a következőképpen oszlottak meg (a forduló elnevezésüket – elhelyezkedésük szerint – a szomszédos falvak, illetve a falu kaszálóterületének nevei után kapták). A külső határon a parlagoló rendszerű, nyomáskényszer nélküli földművelés folyt.

	<i>ősföld</i>	<i>zálogos</i>
a Vargyas felé fordulóban	13 parcella	16 parcella
a Karácsonfalva felé fordulóban	12 parcella	9 parcella
az Abásfalva felé fordulóban	14 parcella	2 parcella
a külső határon	10 parcella	4 parcella

A fentiekén kívül nem jegyezték fel 10, a külső határon lévő parcella birtoklási, használati formáját. Ez a nagyvonalúság egyetlen nyomáshatáron lévő parcella esetében sem fordult elő. A falutól távoli, ökörfogattal mintegy két és fél óra járásnyira lévő, a domborzati viszonyok miatt is trágyázhatatlan – csak pihentetéssel regenerálódó – irtásföldek minden bizonnyal értéktelenebbek voltak a faluhoz közelebb eső szántóknál. Szembeötlő az ősszántók arányos eloszlása a három fordulóban, és a zálogos parcellák nagymértékű szórtsága. Az ősföldek arányos eloszlása feltehetően azt jelzi, hogy az elődök gyakorlatában is fontos szempont lehetett az ugyanabban a fordulóban lévő ősföldek egyenlő elosztása, hogy minden termelési ciklusban legyen a gabonatermesztéshez elegendő szántó. A zálogos parcellák nagymértékű szórtsága a három fordulóban (9, 2, 4) ezek használatba vételének, kiváltásának alkalmosságát jelzi.

A *kaszálók* szintén *ős* és *zálogos* szénafű helyek voltak: az *ős* 20 darabban, zálogos 18 helyen feküdt a Vargyas völgyében és a vízvázasztó dombháta lankásabb részein.¹⁸ A családnak is volt pajtás helye a völgyteknőben, a *Kajmáca tövén*. A kaszálóterületek többsége az akkori határhasználat külső, perifériális részein volt, ez jelzi, hogy a család kései beköltözésekor már foglaltak voltak a faluhoz közelebbi részek.

A beltelkek, szántók és kaszálók mellett „a magunk cseréje”-ként emlegetett erdőt is birtokolt a család, de ez a testvérek között osztatlan maradt, más földdarabokkal együtt.

A megosztozás előtti örökség tehát összesen 10 beltelekből, 90 szántó- és 38 kaszálóparcellából állott. E parcellák térbeli elhelyezkedésének és határainak írásbeli rögzítéséhez 155 helynevet említenek és 215 esetben a szomszédos földparcellák tulajdonosainak nevét. Mivel nem jegyezték fel egyetlen esetben sem a parcellák méreteit, a birtoknagyság kérdésében – egy másik írásos forrás alapján – csak viszonyításokra, becslésekre szorítkozhatunk. 1811-ben szintén a homoródalmási Gothárd család egy másik ágán, Gothárd Dániel „Udvarhely Szék hűtös Assesora” hatvanéves korában feljegyezte – a „tszióbeli meg jedzések” és a „házi orvoság”-ok mellett – a családi birtok parcelláinak „ki vicinitasaban valo letit mekoraságát mi féle voltat” is. Ez a család 42 szántóparcellát és 12 szénafűhelyet birtokolt, a szántók közül 32 földdarabnak jegyezte le Gothárd Dániel a méreteit is. Mértékegységként a vékát használta (1 véka = 7 ár, kb. ekkora terület bevetéséhez szükséges egy véka vetőmag, ez a mértékegység

¹⁸ Ezen a területen a 20. század közepéig fennmaradt a 17. században is létező az erdei szállásokon, a pajtáknál folytatott, a nagyállattartást feltételező szénagazdaság. Erről lásd Márkos 1958.

a köznyelvben ritkán még ma is használatos a faluban, az ár és a hektár mellett). Az említett 32 parcella több mint háromnegyede három vékás vagy annál kisebb volt. Az ismert méretű földek esetében az átlagos parcellanagyság alig volt több mint 20 ár. A külső határon lévő parcellák többségének méretét – szintén nagyvonalúan – csak becslésekkel jelezte Gothárd Dániel: ma már aligha megállapítható területi különbségek lehettek az „egy darab”, „egy jó darab” és az „egy nagy darab” kiterjedésűnek leírt parcellák között. Ezek közül az egyetlen nagyobb föld – a 12 vékás – az erdős legelőn volt, eredete szerint „a falutól vö”.

Ennél is bizonytalanabb a kaszálóterületek kiterjedésének felbecsülése, az egyes szénafűhelyek méretére a fűtermés mennyiségével utalt Gothárd Dániel (pl. *hat szekérre való, két bugjára való* stb.).

Ha elfogadható feltételezés, hogy néhány évtizeddel korábban is hasonló méretű lehetett az átlagos birtoknagyság – nem ismeretesek jelentős helyi birtokmozgásokra utaló adatok –, az általunk vizsgált család szántóbirtoka hozzávetőlegesen 18–20 hektár körüli földterület lehetett.

A zálogos földekből a két fiútestvér nem egyformán részesedett. Az apa halála előtt „mint egy kevés üdővel mint egy testamentaliter meghagyta, hogy halála után a maga tulajdon keresménye”, vagyis a zálogos földekből egyharmad rész maradjon a kisebbik fia nyomorék gyermekének. A végrendelet valószínű szóbeli meghagyás volt. Tárkány Szücs Ernő szerint nem szabad megfeledkezni arról, hogy ebben az időben a végrendeleteknek csak egy kis hányadát foglalták írásba, de a szóbeli végrendeletet az örökösök éppen úgy megtartották, mint az írásbelit, különösen, ha az abban foglaltakat a helyi szokások is megerősítették.¹⁹

Az osztozó testvérek atyjuk kívánságát tiszteletben tartva a zálogos földeket minden esetben három részre osztották: két rész jutott a nyomorék fiú apjának Péternek és egy rész Jánosnak.

A továbbiakban az elosztás technikáját próbáljuk rekonstruálni, vagyis azt a bonyolult műveletsort, melynek eredményeként a falutól nagyon különböző távolságokra lévő, változatos minőségű és méretű parcellák egy részét kétfelé, más részét háromfelé osztották úgy, hogy munkájuk végeztével a felek elégedettek voltak: saját kezükkel aláírva erősítették meg, és két tanúval hitelesítették maguk és utódaik számára az osztozkodás örökkön való megmaradását és megmásíthatatlanságát.

A testvérek 22 parcella esetében (ebből 16 szántó: 9 ősi, 7 zálogos föld és 6 kaszáló) találták úgy, hogy azok darabonként egyenértékűek, egyenlően eloszthatók, anélkül, hogy más földekkel pótolni vagy kettéhasítani kellett volna. További 25 esetben „a földek oszlnak egyenlő részekre” úgy, hogy a parcellákat „ketté szakasztották”. Ezek kivétel nélkül ősföldek voltak – 18 szántó, 5 kaszáló és 2 *bennvaló* ősjószág. A méréssel történő elosztás módjára, mint említettük, csak egyetlen esetben történt utalás: a két beépített beltelek összehasonlításánál

¹⁹ Tárkány Szücs 1981: 731.

azokat egyenlő rudakkal mérték meg, majd a kisebb telket egy másik beltelek három részre osztásával pótolták, ebből juttattak egy részt a leánytestvérüknek.

18 esetben olyan helyzet állt elő, amikor a felek egy-egy parcellát két másik parcellával egyenlítették ki. De ez az eljárás nem a parcellák ily mértékű méretkülönbségeire, hanem éppen azonos kiterjedtségére utal, mert a legtöbb ilyen helyzet (15) a zálogos parcellák elosztásánál adódott, ahol a fennebb említett apai kívánság értelmében a megosztási arány 2:1 volt a kisebbik fiú javára. Ősföldeket csak három esetben egyenlítették ki a 2:1 arány szerint, három felé pedig egyetlen esetben, egy bennvaló helyet osztottak, egy harmadrész a már kiházasított leánytestvérüknek jutott. Ezek az adalékok is arra utalnak, hogy az örökséget nagyjából ugyanakkora területű parcellák alkották. Feltételezhető, hogy az örökölt ősföldeket az előző nemzedékek is hasonló elvek alapján osztották el, a méretazonosság azt is jelentheti, hogy ezek az ősföldek a falu szabadjaiból nyilas osztással vagy vásárlással kerülhettek a család tulajdonába.

A nagyobb területű zálogos földdarabokat és belteleket 12 esetben, a már említett megfontolásból, három egyenlő részre osztották, ezekből 7 szántó, 2 szénafűhely és 3 zálogos bennvaló hely volt. Fennebb már említettük, hogy nem minden esetben osztották el az örökölt földbirtokot, maradtak osztatlan parcellák is, sőt az apai ágról örökölt osztatlan földekre is volt példa: 4, a falutól távoli külső határon lévő szántóföld és 4 kaszáló (ezekből 3 ősi, 1 zálogos) már az apa nemzedékében is osztatlan apai örökség volt, továbbra is az osztozó felek nagybátyjával közös maradt. Gazdasági szempontú magyarázatként kínálkozhat, hogy az elosztáshoz nem találták meg a megfelelő cserearányokat, vagy hasznosabbnak látták az évenként váltogatott közös birtoklásformát, mint a falutól távoli földek három felé aprózását. De a nagycsaládi földhasználat szokásjogának maradványa is lehet ez az eljárás. Az osztozkodó testvérek az apai örökségből maguk között is újabb 5 parcella „közön maradó”, osztatlan földet hagytak, ezekből 4 darab ősföld és 1 zálogos szántó volt.

Az örökölt földek elosztása alkalom volt a testvérek közötti egyéb, vagyoni természetű egyenlőtlenségek rendezésére is. Gothárd Pétert 1752. február 3-án saját feljegyzése szerint „törvényre citáltatta” szomszédja, Boka Andrásné László Juditot, „ezen jóságért, meljben lakom”. Mivel a bennvaló hely fölötti közel három éves pereskedés a végleges megosztás előtt történt, ennek költsége a szokásjog szerint a testvéreket együtt terhelte. Gothárd Péter részletesen feljegyezte minden alkalommal milyen javakat („egy sajt, egy rud szappan, egy kövér lud, egy bárán, egy véka rozs”) és mennyi pénzt költött Udvarhelyen „a törvényre”, valamint a „maga és a lova fáradozásának, dolga múlásának” is a pénzértékét, majd amikor eljött a megosztás ideje ezeket a költségeket mind pontosan el lehetett számolni. A kiegyenlítés olyan módon történt, hogy egy beépítetlen ős jóságot a falu belterületén (tehát értékes földet) két részre osztottak, és az adós idősebb testvér a neki jutó rész használati jogát átengedte a törvénykezésre költő testvérnek mindaddig, amíg a költés felét – „ami megjen ab Flo: Hung 3, den: 65 id est három forint hatvan ött pénz” – ő vagy utódai meg nem térítik Gothárd Péternek.

Az örökség nemcsak haszonnal, kötelezettségekkel is járt: a földek és jószágok után „minden ős haza Fiának kötelessége a faluból kivezető utaknál a vetés kapuk és kertek csinálása, mikor az szer hozza”. A testvérek elosztották, hogy faluból mindhárom forduló felé kimenő utak mellett hány „karo kert és kapu tartása” jut egyik-egyik félnek.

A megosztás leírását egy morfológiailag is elkülönített szövegkorpusszal, a záradékkal fejezik be. Ennek funkciója, hogy az örökség elosztásával a két család között létrejött új vagyoni helyzet elfogadott, érvényes legyen az összes érintett (családtagok, utódok, szomszédok) számára. A záradék az új tulajdonlási és használati viszonyok sértetlenségét biztosító kötelezettségeket és szankciókat is tartalmazza:

„Ezen fen meg irt osztásban mind két felek mihez tartsuk és tartsák mind magunk mind posteritásaink magokot egymás között tóttünk ilyen örökös és megmásolhatatlan végezést

1mo Meg osztván két egyenlő részekre mind kün és benvaló örökségeket, azok közül az melyek in loko ketté hasítottak azoknak mekkorasága mindenütt egyenlő, ha a hatáiraik el tévejednek is a mekkorasága szerint kel mindenik résznek meg maradni, mivel egyik félnek együtt [egy helyen – O. S.], ha a job rész jutot, más osztásban annak az alab valo rész maradot.

2do Ha valamelyik félnek részében jutott örökséget valaki el akarna venni és károsítani akármi uton módon, az az megkárosodó Fél a más Félnek hirt tegyen és együtt tartozzanak oltalmazni mind törvénnyel költéssel és fárattással, es abol következő kár avagy haszon leszen egy aránt szenvedgyék. Ha penig a kárban forgó fél a más félnek hirt nem teszen vagy ha hirt teszen is és a más félnek akarattya ellen kezéből kibocsássa egyedül vallja maga kárát. De ha hirt teszen a más félnek és más fél vakmerőségtől és nem egyéb októl viseltetvén a megkárosodó felet semmi uton módon nem segíti oltalmazni a kártól a megkárosodott Félnek az ő kárát egészen tartozzék megfizetni a Vakmerő Fél még is az elkárosodott jószágért részében jutott jószagot tartozzék a káros Félel felosztani. Itt penig a Vakmerő Félen nem özvegy Árva vagy nyomorult erőtlen értessék hanem oly a ki a meg károsodó félnek oltalmazására elégséges ember.

Az zálogosokról egyeztünk ez szerént

Meg osztván a zálogosokat a fen meg irt mód szerént: egy rész Gothárd Jánosnak két rész Gothárd Péternek. Mely részére jutot zálagos jószágára oly gondviseléssel és vigyázással mind a két Fél a maga tulajdon részére és jussára hogy abbol következő kár avagy haszon leszen, mindenik fél maradgyon meg vele és egyiknek a másikon semi pretenciója ne legyen hanem mindenik fél a maga tulajdon részit oda teheti az hova szinte szereti és akarja tenni.

Ezekben egyik a másiknak oltalommal ne is tartozzék, hanem ha valamelyik fél oly erőtlenségre vagy árvaságra maradna hogy a maga igazságában sem tudná magát a kártól oltalmazni ekkor a közelebb való nagyobb Atyafi tartozzék pártyát fogni a kártól a mennyibe lehet oltalmazni Az árvát mint Atyafi.

Mely egységből lött osztozódásunknak és végezésünknek örökösön való megmaradására s megmásolhatatlanságára mű két fél osztozó atyafiak a magunk munkánkot magunk tulajdon kezünk írásával is megerősítettük meg bírálván ezen dologban az ide aláb meg irt személyeket kéz be adással Sub pena Calumnia hogy a fen meg irt dolognak megállói leszünk ad posteritates mind két felek.

Gothárd Péter mp
Gothárd János mp”

Más jellegű kézírással következnek a tanúk igazoló sorai:

„Münköt ez ide aláb meg irt Személyeket ezen fen megirt osztozodo két fél Atyafiak ugy mint Gothárd János és Péter urunk kéz be adással meg bírálának sub pena Calumnia ut Supra hogy ezen fen megirt osztozodásoknak és végzéseknak megállói lesznek in perpetum mind magok mind pedig posteritások, mely dologról atestálunk fide nostra mediante petsetünkkel meg erősítjük és tulajdon kezünk írásával mű Nemes Udvarhely Széki Homorod Almáson lako Nemes Személyek

Kinyeres Istan mp
Kinyeres András mp”

ÖSSZEGZÉS

Az örökség elosztása egy összefüggésrendben szemlélhető: a testvérek közötti gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek harmonizálására kezdeményezett és véghezvitt megegyezés. Az osztozók tekintettel voltak a parcellák nagyságára, a változó talajminőségre, családjaik helyzetére, régebbi kiegyenlítetlen vagyoni viszonyaikra is. A testvérek ugyan elosztották, és külön-külön birtokolták ezeket a földdarabokat, a föld birtoklása azonban nem jelentett a mai értelemben vett, teljesen individualizált tulajdonlást. Az örökölt ősföld az elosztás után is szoros társadalmi kötelezettségeket rótt a megosztott örökösökre. Nem minden örökölt földet osztottak el, sőt örököltek és maguk között is hagytak osztatlan földdarabokat. A „végezés” a vérségi kapcsolatban lévő leszármazottak között megerősítette a jövőre nézve is a családi ősrökség közösségi, integráló, összekötő funkcióját. Az ősföld olyan összekapcsoló intézmény, amely fenntartja a társadalmi kohéziót: szabályozza a cselekvésmódokat, kötelezettségeket rögzít az egyéni és társadalmi biztonság érdekében.

A zálogos földek egyéni szerzeménynek minősültek, ezek fölött teljes rendelkezési joga volt a földek használójának mindaddig, amíg az elzálogosító személy vagy ennek valamelyik rokona szintén az ősiség jogán mint „közelebbi vér” vissza nem váltotta a földet. A zálogos földek fölötti rendelkezés az individualizált magántulajdoni használathoz állt közelebb, ezek védelmére a testvéreknek nem voltak szigorú kötelezettségeik.

Összefoglalásként elmondható, hogy a kisnemesi család társadalmi, vagyoni viszonyaiban a nemzeti-nagycsaládi vagyonszerzés és az elkülönült családi tulajdonlás kezdeti formái párhuzamosan gyakorlatban voltak. A generációk közötti ingatlanvagyon átadásában a fiági öröklés volt jellemző, a leányoknak kiházásukkor ingó vagyont adtak. De előfordult, hogy valamennyi ingatlanrészt is kaphattak. Még létezett a vérség előjoga, a testvéri osztatlanság, a külön birtoklás mellett az ősiségen alapuló közös kötelezettségek. „Az ősiség elve, azaz az örökölt birtokok csak fiágon való öröklése és a birtoknak az öröklésben részesedő rokonok (beleértve az oldalági családtagokat is) kárára való elidegenítésének tilalma alapjaiban határozta meg a nemesi társadalom formálódását a középkortól kezdve egészen a 19. századig. Ez a meglehetősen merev öröklési rendszer egyfelől védelmet nyújtott a nemesi – elsősorban a köznemesi – családoknak azáltal, hogy biztosította a család minden tagja számára a földbirtok és az ezzel összefüggő nemesi státusz megőrzését, másfelől viszont komoly problémákat is okozott, minthogy az összes férfi leszármazó általi öröklés a születések számának függvényében folyamatos birtokaprózódáshoz, és így a családok elszegényedéséhez vezetett.”²⁰

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Banyó Péter 2000: Birtoköröklés és leánynegyed. *Aetas* XV. 3. 75–92.
- Csetri Elek – Imreh István 1980: Erdély változó társadalma 1767–1821. Bukarest.
- Duby, George: A történelem írása. *Collegium Budapest*. 1993. Public Lectures. 3.
- Egyed Ákos 2000: A Homoród mente társadalma a 17–18. században. In: *A Homoród füzes partján. Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről*. Csíkszereda.
- Hajnal István 1993: A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről. In: Hajnal István: *Technika, művelődés. Tanulmányok*. (Szerk.: Glatz Ferenc.) Budapest, 243–298.
- Hermann Gusztáv Mihály 1993: *Kishomoródmente*. (Kézirat.)
- Imreh István 1973: *A rendtartó székely falu*. Bukarest.
- Imreh István 1979: *Erdélyi hétköznapok*. Bukarest.
- Imreh István 1983: *A törvényhozó székely falu*. Bukarest.
- Imreh István 1999: *Erdélyi eleink emlékezete (1550–1850)*. Budapest–Kolozsvár.
- Márkos András 1958: Homoródalmási szállások. *Ethnographia* LXIX. 3. 437–477.
- Pálmay József 1900: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Székely-Udvarhelyt.
- Székely Oklevéltár, 1998 = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat. IV. köt. Kolozsvár 1998.
- Tárkány Szücs Ernő 1981: *Magyar jogi népszokások*. Budapest.
- Wellmann Imre 1979: *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században, 1660–1830*. (Agrár-történeti tanulmányok 6.) Budapest.
- Wellmann Imre 1988: Erdély népessége és agrárfejlődése. In: Rác István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről*. Debrecen, 100–116.
- Zepezsáner Jenő 1993: *A Kishomoród mente gazdaságtörténeti vázlat*. (Kézirat.)

²⁰ Banyó 2000.